

Жумашова Г.С., Абдурасулова А.Дж.

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ КИЧИ ШААРЛАРДЫН МАМЛЕКЕТТИН
ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ ОРДУ ЖАНА РОЛУ**

(Жалал-Абад областынын мисалында, 1991-2013-жж.)

Жумашова Г.С., Абдурасулова А.Дж.

**МЕСТО И РОЛЬ МАЛЫХ ГОРОДОВ КЫРГЫЗСТАНА В РАЗВИТИИ
ГОСУДАРСТВА (на примере Жалал-Абадской области, 1991-2013 гг.)**

G.S. Zhumashova, A.Dj. Abdurasulova

**THE PLACE AND ROLE OF SMALL CITIES OF KYRGYZSTAN IN THE
DEVELOPMENT OF THE STATE (for example, Jalal-Abad region, 1991-2013.)**

УДК: 948.33 (575.2) (04)

Макалада изилденип жаткан шаар таануу маселеси бүгүнкү күндүн актуалдуу каралып жаткан маселелеринин бири болуп саналат. Жалал-Абад областындагы шаарлардын тарыхы менен байланышкан документтер, шаарлардын социалдык-экономикалык өнүгүүсү, маданий абалы, маданий-коомдук кырдаалдары жана тарыхый өз ара байланыштары каралды.

Негизги сөздөр: өз ара байланыштар, социальдык-маданий демография, экономикалык байланыш, шаарлар, мамлекет.

В статье рассмотрены документы, связанные с историей городов Жалал-Абадской области, определены общность социально-экономического, культурного положения городов и их исторические взаимосвязи на сегодняшний день.

Ключевые слова: взаимосвязь, социально-культурная демография, экономические связи, города, государство.

The main objective of dissertation, analysis, systematization of archive documents and other sources related to Jalal-Abad region determination of general social and economic, and cultural position of the town and cultural and public situation, historic relations in the period of on a today day.

Key words: the relationship, socio-cultural demographics, economic ties, city, state.

Кыргыз тарыхына салыштырмалуу орус тарыхнаамасында кичи шаарлардын тарыхы деген өз алдынча тармак бар. Ал эми бизде бул тармак жаңыдан акырындап түптөлүп келатат. Кыргызстанда акыркы 20 жылдын ичинде биз шаарлардын өнүгүү деңгээлин карасак, чынында азыр бир эле борбор шаарыбыз Бишкек жана акыркы 5 жылда Ош өнүгүп калган шаарларыбыз артта калып же депрессиялык шаарларга айланып жоголуу алдында турганы баарыбызга эле маалым. Ошол көйгөйлөрдү академиялык деңгээлде изилденүүсү бул тарых илиминдеги өтө чоң башталыштардын бири. Соңку мезгилде, өзгөчө мурдагы пландуу экономикадан рынокко өтүп жаткан доордо Кыргызстандын тарых илиминде “шаар таануу” маселесине кызыгуу артып, аны изилдөө аракеттери жаңы илимий баскычтарга көтөрүлүп жатат. Бүгүнкү күндөгү Кыргызстандагы шаарлардын пайда болуусу жарым көчмөн маданиятта жашаган, чала сабаттуу кыргыздардын цивилизацияга

жеттишүүсүнүн көпүрөсү болуп калган. Шаарлардын курулуусу жана андагы коммуналдык тиричиликтин башталышы, буга чейин жарым көчмөн маданиятты башынан кечирип келген кыргыздар үчүн бир топ татаал процесс болгон. Ошондуктан Жалал-Абад областындагы шаарлардын социалдык экономикалык абалын изилдөө колго аларлык иш. Себеби шаарлар ошол жердеги өндүрүштү өнүктүрүүгө арналып түзүлгөндүктөн, шаардын курулушу терең изилдеп өзгөчө бир басым жасап көрсөтүү зарыл. Жалал-Абад областындагы Жалал-Абад, Майлуу-Суу, Кербен, Кочкор-Ата, Кара-Көл, Көк-Жаңгак шаарлары мамлекетибиз эгемендүүлүктү алгандан тарта өлкөдөгү башка шаарлардай эле социалдык экономикалык кризисте кучагында калды. Өндүрүштүк-экономикалык кубаты бар, чакан шаарлардын бири болгон бул шаарлар да эгемендүүлүктүн жылдарында татаал чарбалык, өндүрүштүк, социалдык, демографиялык кризисте башынан өткөрүп келет. Арийне, мындай кырдаалда шаардын көп улуттуу калкы, шаар башкармалыгы, мамлекетибиз бул маселелерди ар тараптуу чечүү багытында иш-аракеттерди аткарышууда. Совет доорунда алган көмүр кенинин көлөмдүү өндүрүлүшү менен шаар катары калыптанган Көк-Жаңгак шаарынын абалы, уранды иштеткен Майлуу-Суу шаарынын кескин түрдө начарлаган. Биз бул изилдөөбүздө жогорудагы шаарлардын бүгүнкү күндөгү социалдык экономикалык абалын терең изилдөө менен учурдагы көйгөйлүү маселелерден чыгуунун перспективаларына басым жасоого аракеттендик. Ар бир курулушуна да шаардын эмгек жана интеллектуалдык базасы негизги ролду ойногон. 1991-жылдан кийин жаралган системалык кризис бул чакан шаарларды да өз кучагына алды. Шаарлардын экономикасынын негизи болуп эсептелген, калктын негизги бөлүгүн жумуш орду менен камсыз кылган көптөгөн мамлекеттик маанидеги ишканалар токтоду. Мындан сырткары, шаардагы башка өндүрүштөр, жамаатташ жайгашкан кендерди иштетүү өндүрүштүк бирикмеси суроо-талаптын жоктугунан өз ишин токтотууга аргасыз болгон. Системалык кризис массалык жумушсуздукка, демографиялык кризистин тереңдөөсүнө алып келди.

Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарындагы кичи шаарлар гана эмес өлкөбүздүн башынан кечирип жаткан маселе көйгөйлөрү бир топ. Канадалык Фрейзер институтунун изилдөөчүлөрү жүргүзгөн иликтөөлөргө ылайык, Кыргызстан тоо кен тармагынын инвестициялык ыңгайлуулугу боюнча 93 өлкөнүн ичинен аркасынан караганда 5 орунду ээлептир. Бизден кийинки орундарда Индонезия, Вьетнам, Венесуэла жана Конго экен. “Жаратылыш байлыктарыбыздын жалпы баасы 60 триллион доллар (дүйнөнүн бир жылдык ички дүң продукциясы), ал эми тоо кен тармагында 600 млрд. долларлык запастар бар” (алардын кандай сын ченемдерге негиздешкени белгисиз) деп айрымдар ашкере оптимисттик билдирүүлөрдү таркатышкан менен Кумтөрдөн башка кендердин үзүрлөрүн деле көрө элекпиз.

Кыргызстандагы тоо кен тармагынын негизин көмүр кендери түзөт. Анын Таш-Көмүр, Көк-Жаңгак, Өзгөн, Кара-Кече, Сүлүктү, Кызыл-Кыя бассейндериндеги башка жерлердеги болжолдуу жалпы кору 3-4 млрд. тоннаны түзөт. [1,65] Республика өзүн гана эмес, Борбордук Азияны 300-400 жылга көмүр менен камсыз кыла алат дегендин да негизи бар. Бирок көмүр өнөр жайынын кыймылдаткыч күчү катарында өткөн кылымдын ортосунда же нефти массалык түрдө өздөштүрүлө баштаганда эле өз маанисин жоготкон. Көмүр кендерин өзүбүз ички керектөөлөрүбүзгө эле пайдаланбасак анын экспорттук мааниси жокко эсе. Азыраак аймактык мааниси болсо, ал да жылдан-жылга төмөндөп баратат. Анткени кошуналарыбызда да көмүр кендери жетишерлик. Жетишпегендери мындан ары ГЭСтерге (Тажикстан) АЭСтерге (Кытай, Казакстан) басым жасаны жатышат. Мисалы, Кытай келечекте 60ка жакын АЭСтерди ишке киргизүүнү пландаштырды. Казакстанда да бул багыттагы иштер башталды. Демек, өткөн кылымдын орто чениндеги “Орто Азиянын кочегары” дегендей имиджге кайрадан ээ боло албайбыз. Ошондуктан биздеги ар аймакта ашыгы менен кездешкен көмүр кендерине инвесторлор таптакыр кызыкпай калышты. Жалал-Абад шаары Фергана облусунун экономикасында жана социалдык маданий жашоосунна таасир этүүчү ири кыштак катары XIX кылымда белгилүү болгон. Шаардын аталышы тереңдетип изилдесек калк ичинде айтылып келе жаткан кептер көп. Жалал-Абад шаарынын пайда болушу жөнүндө бир топ уламыштар бар. Бирок булар көбүнчө жөндүү негиздемелерге ээ болбостон, бири бирине карама-каршы келгендиктен бир гана шаардын аталышы эркуктин аты жана кооз жерге байланыштуу экендигине ынансак болот. Негизинен “жалал” деген фарсы тилинен которгондо “данктуу, дөөлөттүү” дегенди түшүндүрсө, “абад” деген жашылданган, көрктөнгөн деген маанини билдирет. Уламыштардын айрымдарына токтолсок Жалал-Абад шаары аталышынын келип чыгышын XVI кылымдын орто ченинде жашап өткөн Хорезмдин шахы Мухаммеддин уулу Жалал-Ад-Дин ысымы менен байланыштырышат. Мындан көп жылдар мурун Чыңгыз хандын урпактары Хорезмди

өздөрүнө каратып басып алышкан. Бул көрүнүшкө Хорезмдин шахынын уулу Жалал-Ад-Дин каршы болуп баскынчылардын кысымы астында жашагысы келбей Афганистанга качкан. Ал жакта Кабул дарыясынын өрөөнүнөн өтө көптөгөн аскерлерди топтоп, өзүнүн жерин бошотуу үчүн кайрадан келген. Жалал-Ад-Дин өзүнүн аскерлери менен Гиндикуш тоо кыркасы менен өтүп, Памирдин улуу ашууларынан ашып өтүп, даңктуу Көгарт өрөөнүнө түшүп келген. Ошондо Жалал-Ад-Диндин аскерлери менен Чыңгыз хандын урпактарынын аскерлеринин ортосунда катуу кандуу салгылашуу болгон. Бул салгылашууда Хорезмдин шахынын уулунун күчү аз болгонбу же ыкмасы начарбы, же оор өтмөктөрдөн ашып келүү анын аскерлерин алсыратып жибергенби душманынын аскерлеринен жеңилишкен. Бул кандуу кагылышууда Жалал-Ад-Диндин аскерлери бүтүндөй кырылып өзү да курман болгон. Ошондон улам анын аты, өзү өлгөн Көгарт өрөөнүндө калып ал жерде Жалал-Абад шаары пайда болгон дешет. Дагы бир уламышта XVIII кылымдагы Кокон хандыгынын тушунда ушул аймакта жашаган Жалал Аттдин деген дарыгердин ысымы менен байланыштуу деп да эсептешет. Кокон хандыгынын бул аймактагы короосун башкаруучу дарыгер Жалал Аттдиндин айланасына алыс эмес жерге бир жолу бир нече кедей дыйкандар өздөрүнүн чатырларын тигип отурукташууга уруксат сурашкан. Жалал Аттдин ак көңүл, берешен, шайыр адам болгондуктан, кедейлерге ал жерге отурукташууга макулдугун берген. Буга ыраазы болгон дыйкандар бул кыштакты анын атына Жалал деп аташкан. Дагы бир уламышка кайрыла турган болсок. Мурунку кылымдарда Өзгөндө бир бай бек жашаган. Анын Жалал деген сулуу кызматкери болгон экен. Бекке ушакчылар анын сүйүктүү аялы менен Жалал бири-бирин сүйөт деген суук кабарды ушакчылар жеткиришет. Кызганычтын ыза-сы менен бек өзүнүн кызматкерин өлтүрүүгө бел байлайт. Бирок анын аялы сүйгөнүнө бектин арам оюн айтып коет да, Жалал түн жамынып качып кетет. Көп убакытка чейин камыштын арасында жашынып жашап, суук түшкөндө өзүнө сокмо дубалдан үй курап да ошол жерге жайгашып жашай баштайт. Кийинчерээк эле анын айланасына адамдар келип отурукташа баштайт. Акырындап отуруп кыштак кеңейип, анын калкы өскөн да ушундан улам Жалал-Абад шаары түзүлгөн дешет. Негизинен кыштак суусунун дарылык касиети бар булак катары пайда болгон. Анын жайгашуусу боюнча дыйканчылыкка ыңгайлуу, суусунун молдугу, соодага да ыңгайлуу жайгашышы кыштактын тез өнүгүшүнө шарт түзгөн. 19-кылымдын орто ченинде бул жерде кербен сарай болуп, Фергана өрөөнүнүн жана Көгарт, Тогуз-Торонун калкынын ортосунда мал чарба, тамак ашазыктарын алмашуучу дүң соода түйүнүнө айланган. [7,85] Кыштакчадагы калктын санынын өсүүсү менен бирге ишканалар да көбөйө баштаган. Жер иштетүүчүлөр, гончарлар, кусттардык мастерскойлор өнүгүп, кайра иштетүүчү ишканаларга башында көп эмес орточо гана жыйынтыкты берген. Жалал-

Абад шаары Жалал-Ад-Диндин ысымынан улам аталды деп эсептелип белгилүү болгондуктан, саякатчыларды жана зыяратчыларды, ыйык булакка келгендерди кабыл алуу үчүн Кербен сарай курулган. XIX кылымдын башталышында кичинекей Кокон чеби курулган жана анын айланасына кичи кыштак түзүлгөн. Жергиликтүү элдер зыяратчыларга кызмат көрсөтүшүп, айыл чарбасында эмгектенишкен. 1870-жылы кыштакчада орус мигранттары келишип шаарда аскердик госпиталь жана гарнизон пайда болгон. 1876-жылы Кыргыз эли Россиянын курамына кошулуп, 1877-жылы шаар статусун алган.

Майлуу-Суу шаары Жалал-Абад областынын түндүк чыгыш тарбында жайгашып, деңиз деңгээлинен 800–900 метр жогоруда, тоолуу болуп Майлуу-Суу дарыясын бойлой жайгашкан. Жалпы аянты 122.16 км². Жергиликтүү рельеф бирдей кесилишкен. Климаты өлүк континенталдуу. Кышы өлүк мүнөздүү ысык болот. Жайы салкын ысык, жылдык орточо температурасы +12 градус цельсия. Январдагы орточо температура –2 ден – 4кө чейин болсо, жайындасы +30 градус цельсий. Жылдык жаан чачын 330–440 мм көрсөтөт. **Майлуу-Суу** Бишкек шаарынан 550 км аралыкта, областтын борборунан 100км аралыкта жайгашып, ал эми Өзбекстан чек арасынан 24 км алыстыкта. 2009-жылдагы жалпы республикалык эл каттоого ылайык калкынын саны 22853 адам болуп, анын ичинен кыргыздар 17357 (76,0%), өзбектер 1697 (7,4%), орустар 2382 (10,4%), татарлар 878 (3,8%). Майлуу-Сай 1946-жылы шаарча катары эскерилип каралып, 1956-жылы областтык баш ийүүдөгү шаар болуп түзүлгөн. Бул аймакта 1901-жылдан бери эле нефти кенинин табылып иштетилүүсү шаардын түптөлүүсүнө негизги себеп болгон. Ошондон улам бул жер сайдын боюндагы майдын табылышынан улам майлуу суу же майлуу сай деп аталып калган. Мындан сырткары **шаардын аймагында Калпата аттуу** кароолчусу жок сыйынуучу жайы бар. [2,8] Бул ыйык жер шаардан 3-4 чакырым алыстыкта, түндүктө жайгашкан. Машина барат. Ыйык жердин түрү – ал жерде чоң булак мелтилдеп агып турат. Таш турат. Алчалар, теректер өскөн. **Бүбү-Эне**. Кароолчусу бар – Кебекбаев Раджап Камчыбекович. Бул ыйык жер Майлуу-Суу шаарынын Сары-Бээ аянтында Көпүрө-Баш деген айылда жайгашкан, айылдан өйдө түндүккө карай 1,5 чакырымдай. Зоонун астында көп дарактар, тоонун астында арча бар. Ал жер бир кылым мурда мазар, көп кишилердин жаткан жери болгон экен, мүрзөлөрү дээрлик жер менен жер болуп калыптыр. Азыркы убакытта да ошол жерде жашаган адамдардын көзүнө узун көйнөкчөн болуп, Бүбү-Эненин арбагы көрүнөт дешет. Жаңгак, алча дарактарында чүпүрөк, көкүл чачтар байланып турат. Кээ бир дарактар абдан чоң, эки-үч киши кучактаса болот. Мечит, жатакана, бастырмалар, идиш-аяктар бар. Уламыштарга караганда бул жерге көп адамдар барышып, кудайдан тилек тилеп, зыярат кылышат. Ал жер өтө ыйык жер, ал жерден ооруган адамдар ден соолук, балалуу болбогон адамдар перзент тилешип, ар кандай тилек айтып

сыйынышат. Бул жердин өзүнчө бир касиети бар, жакындап баратканда денең муздап баштайт. Ал жерде мөмөлүү алча дарак өсөт. Ал даракка балдардын көкүл чачтары, чүпүрөктөр байланган. Ал байлангандардан балалуу болбогон аялдарга беришет. Ал жерден кой союп, май тооч салып, аш кылып, Куран окушат. Бала сурашат, ооругандар барышат, үй-бүлөлүк көйгөйлөрү менен катташат. Бул жер – Бүбү-Эненин жаткан жери. Анын ким болгондугу тууралуу маалымат жок. Бүбү-Эненин Камыр турушу бар экен. [3,7] Ал кадимки камыр туруштай болуп, бирок таштан экен, ал мечиттин ичинде сакталып турат. Ошондой эле Бүбү-Эненин Бешик-Таш деген жери бар экен. Ал жерге барып да, сыйынышат. Совет учурунда бул жерде шахта болгон. Шахтада иштегендерге ак кийимчен кемпирдин элеси көрүнчү экен. Ыйык жердин шайыгы Раджап Кебекбаевдин өзүнүн ата-бабаларынын бирөө молдо болуп, ушул жерде жашаптыр. Анын көзүнө нак көрүнчү экен, анын мөмөлөрүнөн жеп турчу экен. Көрсө, ошентип энергия алчу экен. А молдо зоонун үстүнө чыгып, көзүн жумган сайын жоголуп кетип келчү экен. Кайда барганын сурашса, Наманганга намазга барганын айтчу экен. Анын кебетесинен карасаң, кедей, кийими жырткыч болуп, айрым адамдар жийиркенчү экен.

Бир бай кишинин баласы Бишкекте хирург болуп иштеп, үй-бүлөсү бүт догдурлар экен. Келини төрөбөй, бул мазарга келип, куран окуп кетишип, бир жылдан кийин балалуу болушкан. «Жолдошум экөөбүздүн баш кошконубузга он эки жыл болду эле. Бирок перзентибиз жок болчу. Бир күнү айылыбыздагы бир эженин синдиси келип, Бүбү-Энеге чыгып, андан көп өтпөй эле боюна бүтүп, балалуу болгонун уктым. Анан менде да кандайдыр бир нерсе ошол жерге бар деп жатты. Ал жерге жылаңайлак чыгуу керек экен. Ооба, мен жылаңайлак чыктым, оюмда бир гана «кудай мага да бир перзент берсе экен, мен да ошол аялзатына окшоп эне болоюн» деген тилекти ичимден кайталап, бат эле чыгып калыптырмын. Ал жерде үч таш бар экен. Алардын ортосуна шам жагып, куран окуп, жанында чоң дарак бар, ага да ниет кылып жип байладым. Ошол жердеги шайыктан жаш баланын көкүлүн алдым. Азыр менин эки уулум бар. Андан кийин барып, биз үй-бүлөбүз менен кан чыгарып келгенбиз. Балалуу боло албай жүргөн аялдар ушул ыйык жерге келип, суранып кетишсе, аларга кудай берет. Ишенич болсо эле эч токтобой кудайдан перзент сураш керек. Алла таалам баарына, аялзатына бала, бакыт берсин», – дейт Майлуу-Суунун шаарынын тургуну Гүлүмкан.

Кара-Көл шаары областтын борбору Жалал-Абад шаарынан 175 км. түндүк батышта, Таш-Көмүр темир жол бекетинин станциясынан 78 км жогору жайгашкан. Нарын дарыясынын сол жээгинде, Ош Бишкек жолунда жайгашкан. Шаар өрөөндүн аскалардын ичинде тоолордун курчоосунда. Кара-Көл шаарына тикеден тике жакын болгон бир жагынан тоо кыркасы, бир жагынан Токтогул ГЭСинин көтөрмөсү курчап турат. Климаты континенталдуу; январ-

дын орточо температурасы –3 градус цельсий, июлдуку +23–25 градус цельсий. Жылдык жаан –чачыны 300–500 мм. 1962-жылы 16-июнда Орто Азиядагы Токтогул ГЭСин куруучулардын шаарчасы болуп, ал жердеги чакан ишканалардын түзүлүүсүнүн натыйжасында официалдуу түрдө бекитилип түзүлгөн. Алгач шаар статусун алганда республикалык баш ийүүдөгү шаар болуп, 1977-жылы 17-январда Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин Президумунун Указы менен Каракөл шаары областтык баш ийүүдөгү шаар болуп кайрадан түзүлгөн. Шаар түзүлгөндөн тарта болот тетиктерди кайрадан өндүрүүчү гидросталконструкция ишканасы шаардагы өндүрүштүк булактын эң негизгиси болуп саналат. [4,9] 2001-жылдагы жергиликтүү эл каттоо боюнча калкынын саны 24000 адам; көп улуттуу негизинен кыргыздар 80%, орустар 10%, өзбектер 2,6%, татар 3,2%, азербайжан 0,2%, белорус тажик, армян, украин, казактар жана башкалар жашайт. Азыркы шаар жайгашкан жер Жазы кечүү деп аталган. Малга жайлуу болгондуктан, жергиликтүү эл негизинен мал чарбачылык менен тиричилик кылган. Айрым жерлерге жүгөрү, таруу, шалы эгишкен. Кеңеш бийлиги орногондон кийин колхоздоштуруу башталып, Фрунзе жана Молотов атындагы эки колхоз түзүлгөн. Жазы кечүү айылынын калкы Ноокен районунун аймагына көчүрүлгөн. 2009-жылдагы эл каттоодо калктын жалпы саны 22502 адам, анын ичинен 21217 (94.5%) кыргыздар, 771 (3.4%) орустар, 143 (0.7%) өзбектер, 141 (0.7%) татарлар. Кара-Көл шаарынын аталуусу ага жакын жайгашкан көлдүн кара түсмөлдөш болгондугунан улам гана аталып калган жана шаар Каракөл шаарынын территориясында ири өндүрүштүк ишкана болуп Токтогул гидроэлектростанция каскадындай “Достук завод” ачык типтеги Акционердик коому да жайгашкан. Шаарда 4 мектеп, Бишкек политехникалык институтунун филиалы жана курулуш техникуму, Кара-Көл мамлекеттик техникалык институту, 2 эмкана иш алып барат.

СССРдин кулашы менен ГЭС каскадынын курулуш иштери биротоло толугу менен токтоп, Кара-Көлдөгү бул ишкананын бир бөлүгү жабылып, бир бөлүгү кайрадан профилдештирилген. Бүгүнкү күндөгү бирден бир ийгиликтүү ишкана болуп Токтогул ГЭС каскадындагы энергия табуучу компания эсептелет. Нарын гидро электростанциясынын эксплуатациялап иштетет. Шаардагы жумуштун жоктугунан Кара-Көлдүн көптөгөн жашоочулары Кыргызстандан кете баштап, шаар бир топ бош калуу коркунучунда. Ошондон улам Жалал-Абад областындагы шаарлардын тарыхын терең изилдеп, көйгөйлөрүн ачып, келечектеги өнүгүүсүн талдап анын тарыхтагы жана коомдогу ордун кенен чагылдыруу милдетибиз болуп саналат.

Адабияттар:

1. Жалал-Абад облусу. Энциклопедия. Бишкек, – 2001.
2. Катаргин В. Угледобывающая промышленность Киргизии на грани полного исчезновения [Электронный ресурс]: Режим доступа. – www.dw.de/dw/article/0,2734843,00.html. – Загл. с экрана.
3. Концепция развития малых городов и поселков городского типа [Электронный ресурс]: Режим доступа. – <http://municipalkg.narod.ru/>. – Загл. с экрана.
4. Кыргыз Республикасынын социалдык экономикалык абалы [Электронный ресурс]: Режим доступа. – www.stat.kg/rus1/common.files/obzor9k.pdf. – Загл. с экрана.
5. Кыргыз Республикасы жана райондору (статистикалык бюллетень) [Электронный ресурс]: Режим доступа. – www.eco-expertise.org/wp-content/uploads/2014/06/book-aarhus-konvention1.pdf. – Загл. с экрана.
6. Кыргызстан цифраларда стат жыйнак. [Текст]/– Б.: 2007.
7. Кыргыздар кылымдардын тогошуусунда. [Текст] /–Б.: 2000.
8. Кыргыз жергеси энциклопедия. [Текст] /– Ф.: 1990.
9. Карашев А.А. Организационно-правовые основы местного самоуправления в Кыргызстане [Текст]/ А.А.Карашев, сост. О.С.Тарбинской. К.Б. Шадыбеков. – Бишкек, 2004. – 60 с.

Рецензент: доктор исторических наук Абытов Б.К.